

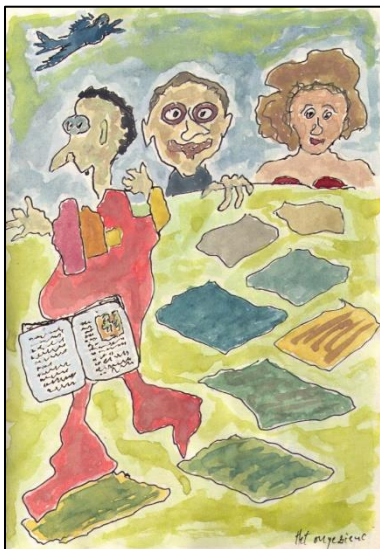
Familiegesprek

(Uit: Socrates, maak muziek! Boom, Amsterdam 2017)

Het volgende gesprek speelde zich af in mijn familie. Ik geef het hier tamelijk gedetailleerd weer, om een realistisch beeld te scheppen van hoe de ontwikkeling van een gesprek tot stand komt. Tussen Kerst en Nieuwjaar komen we traditiegetrouw een dag bijeen in het huis van mijn oudste broer Jan. Wij drinken koffie, gaan fietsen of wandelen en vervolgens aan tafel voor een uitgebreide maaltijd, bereid door Nelleke, zijn vrouw. Met zijn twaalfen zitten we dan bij elkaar, vier broers, mijn zus, ikzelf en onze partners. En 'we hebben het erover', er wordt aan één stuk door druk gepraat.

Deze keer begint het met de nieuwe knie van José, zij is enkele maanden geleden geopereerd. Hoe staat het daarmee? Ze doet voor hoever ze hem inmiddels kan buigen en laat zien hoe ze loopt. Maar wij willen het litteken zien. Jawel, broek omlaag ('wat krijgen we nu, kan dat hier zomaar?'), het ziet er goed uit. Dan gaat het over de begrafenis van Oda van den Akker, vier van ons waren erbij, dus de familie was goed vertegenwoordigd. Zij was 89, maar heeft thuis altijd de scepter gezwaaid. 'O ja? Oda? Niet Adri of Maria of vroeger Jaap? Dat wist ik niet.' Thieu vertelt hoe het daar in huis toeging, Oda bestierde de tuin, het huishouden, het eten, alles eigenlijk, de anderen met wie ze in huis leefde staken nooit een vinger uit. 'Is Maria nog de enige die daar over is?' 'Jawel, en die kan in haar eentje helemaal niets, die heeft twee linkerhanden.'

Toon vraagt of wij ook zo'n prachtige nieuwjaarskaart van neef Johan uit Washington hebben gekregen. Die stuurt hij elk jaar, traditioneel, met de hele familie erop, inclusief schoonmoeder en twee honden. Neef Johan (tegenwoordig John) draagt op de foto een vest in een felgekleurde Schotse ruit. 'Wat lijkt hij toch op zijn vader, ome Jan!' Die had ook altijd zulke jasjes aan, bijvoorbeeld toen 'ons moeder' werd begraven. Piet memoreert dat ome Jan toen onder de koffietafel bij ons kwam zitten, bij de jongeren. Dwars als altijd wilde hij niet bij de oudjes horen, terwijl hij zelf de oudste van het gezelschap was.

Ik houd van deze muziek, het is aangenaam deel uit te maken van dit gezelschap. Ik voel me weer opgenomen in het oude nest, ons aller grondtoon, die mij zo vertrouwd en tegelijk zo vreemd is. Wij hebben een sterke onderlinge band, en toch, hoe goed ken ik hen? Wat weet ik van hen af? Hoe werkt het bij ieder hen van binnen, wat houdt hen werkelijk bezig? Het is mij een raadsel, ook al ken ik hen in zekere zin het beste van iedereen. Zij zijn de mensen met wie ik van meet af aan het leven heb gedeeld. En dat doe ik nog steeds, ook al is het meer op afstand. Onder het drukke gepraat door zit ik ze een voor een op te nemen en me heimelijk te verbazen hoe verschillend de melodieën zijn die

wij allemaal spelen – dat is altijd zo geweest, natuurlijk, maar inmiddels met onze uitgekristalliseerde levens lijkt het uitgesprokener dan vroeger.

Aan de andere kant van de tafel vertelt Fransje, de vrouw van Toon, hoe ze twee dagen geleden Kerst gevierd hebben met hun dochter en haar man. Dat doen ze al een paar jaar op een aparte manier, aan de hand van een thema. Vorig jaar was dat 'campingkerst', toen hebben ze de kerstmaaltijd op een camping-gasbrandertje bereid. Dit jaar hadden ze 'blindenkerst', met toegeknepen ogen doet ze voor hoe dat gaat, bevend en zoekend tast ze haar omgeving af. Hilariteit alom. 'Wat een varkens!' Doet hun zoon daar niet aan mee? Nee, die vindt dat allemaal flauwekul. Maar zij hebben er veel plezier mee.

Aan onze kant van de tafel gaat het inmiddels over de nieuwe haarkleur van Elly, eerst was ze donker, nu grijs en blond. Staat het goed? Wij vinden van wel. Door dat verven viel het haar steeds verder uit, nu heeft ze weer een volle bos. De foto's van het feest van Piet en Doortje gaan rond, plus de uitgeknipte columns van neef Sjra, en het fotoboek van mijn eigen feest, een paar maanden daarvoor. Jan krijgt een whatsapp binnen van zijn dochter, gaat die zuchtend zitten beantwoorden en kondigt aan dat hij wil ophouden met die onzin. Het is hem veel te onrustig, dat gedoe met whatsapp. 'Geen iPads of mobiele telefoons aan tafel', roept mijn zwager Piet. Dat is blijkbaar de nieuwe norm, die hadden José en hij opgelegd bij een van hun vorige feestjes, en er zijn inmiddels enkele sterke voorstanders van. Maar Jan reageert 'Ik ben hier in mijn eigen huis'. Tja, daar valt niets tegenin te brengen.

Dit is allemaal grondtoonmateriaal, met meer of minder expliciete grote tertsen. Maar vervolgens komt er een kwint in het spel, de vraag die broer Thieu tijdens de fietstocht opwierp: welke ontwikkeling van het afgelopen jaar vind je het meest zorgwekkend, en welke het meest hoopvol? Piet wil daar wel een antwoord op geven. Hij vindt het doorgeslagen individualisme het ergst, het toenemende gebrek aan solidariteit. De hele politiek is er tegenwoordig mee vergeven, zegt hij, hij heeft ook geen idee meer waarop je nog zou moeten stemmen. Daar staat tegenover dat de jeugd telkens weer onbekommerd en met frisse moed de problemen te lijf gaat. Dat hebben wij vroeger zelf ook gedaan, natuurlijk, nu ziet hij het terug bij zijn eigen kinderen. 'En dat is elke keer weer hartverwarmend, hoopvol.' Er wordt geknikt, het is heel herkenbaar.

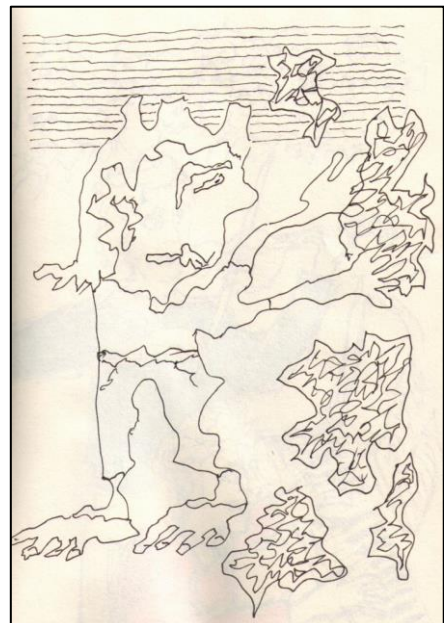
Jan zegt dat hij het meest zorgwekkend vindt dat de democratie niet meer goed werkt. Enerzijds zie je veel 'winner-takes-all-gedrag', waarbij de bovenliggende partij geen enkele ruimte gunt aan andere partijen - op allerlei plekken, zoals in Amerika, leidt dat tot politieke verlamming, in belangrijke dossiers kunnen nauwelijks beslissingen worden genomen. Anderzijds zie je steeds meer versnippering optreden, waardoor het lastig wordt tot een meerderheid te komen. 'Het lijkt wel of compromissen sluiten, wat toch cruciaal is in de politiek, aan het verdwijnen is', vindt hij. De klankkleur van het gesprek is intussen veranderd, de tertsen zijn niet alleen maar groot meer, er zijn allerlei verkenningen rond de manhaftige kwart, de zakelijke, enigszins bedeesde sext, de pijn en het verlangen van de septiemen. Het is niet duidelijk waar de modulaties zich naar toe bewegen, wat de

grondtoon is en de richting van ontwikkeling. Maar dat is juist het spannende van een improvisatie.

Piet haakt in, je ziet volgens hem hetzelfde verschijnsel in het bedrijfsleven. Hij heeft zijn hele leven bij de Rabobank gewerkt, en met lede ogen aangezien hoe die van een oprechte coöperatie steeds meer tot een reguliere systeembank is 'verworden'. Wat aanvankelijk gebaseerd was op samenwerking en organisatie van onderop, is inmiddels geheel top-down geworden. 'Machtsspel, winner takes all', is zijn oordeel. Bovendien zijn er mensen aan de top gekomen die geen bankiers zijn, managers van buiten die het hele bankbedrijf niet snappen. Zij maken beleid zonder verstand te hebben van het 'maatschappelijk weefsel' en de 'ziel' van de bank. Er zit een grote verontwaardiging achter zijn woorden, schrijnende halve tonen en verminderde akkoorden. Maar Jan is het niet met hem eens, hij vindt dat je geen bankier hoeft te zijn geweest om een bank goed te kunnen leiden. En bij Rabo was de versnippering van al die kleine plattelandsbankjes veel te groot. Zijn laconieke tegenwerping maakt Piet nog feller, hij schampert dat het niet voor niets is dat enkele van de toenmalige leden van de hoofddirectie niet veel hebben kunnen klaarmaken en weer snel verdwenen zijn. Jan zwijgt, hij heeft geen zin om op de pertinente opvattingen van Piet in te gaan.

Er zitten hier verschillende beladen punten in het gesprek, sterke dissonanten die dreigen een kakofonie teweeg te brengen. Maar we vermijden de klippen, Thieu springt er in met een vernieuwing van de kwint: zijn voornaamste zorg is dat iedereen individueel het beste voorheeft maar dat het gezamenlijk toch zo slecht uitpakt. Hoe kan dat? Op een of andere manier wordt dat probleem steeds sterker, het lijkt wel alsof het een systeemfout is. Ik sluit zelf bij hem aan, mijn grootste zorg is dat er een toenemend gebrek aan hoffelijkheid is in de samenleving. In de kranten, op tv, in het verkeer. 'Ga maar eens op de fiets door de binnenstad van Amsterdam,' oreer ik, 'het is er druk en niemand trekt zich iets aan van stoplichten of verkeersregels. En als je er iets van zegt kun je een grote mond of een middelvinger krijgen.' Ik vind dat zorgwekkend, vooral omdat ik merk dat als ik niet oppas ik mezelf ook zo ga gedragen, je wordt er zelf on hoffelijk van. Daar staat voor mij persoonlijk tegenover dat er toch altijd weer mensen blijken te zijn die op zoek gaan naar ideeën, maatstaven van kwaliteit, steekhoudende opvattingen over richtinggevende waarden. Dat vind ik hoopgevend.

Is er een gezamenlijke lijn te vinden in onze verhalen? Of gaan zij over heel verschillende dingen? Ik heb tussen de bijdragen en schermutselingen door zitten broeden op wat een vraag zou kunnen zijn om een verdere verdieping in het gesprek uit te lokken. Het moet iets zijn wat hier en nu, in dit gesprek zelf, speelt. Dat is altijd het geval in dit soort gesprekken, waarin je zoekt naar een idee: waar je het over hebt doet zich ter plekke voor. Je kunt het zien aan alle thema's die tot nu toe aan de orde zijn geweest, Piets thema van solidariteit versus

individualisme, Jans thema 'winner takes all' versus versnippering, de vraag of een manager verstand van de inhoud moet hebben, Thieus thema van persoonlijke welwillendheid versus systeemstagnatie, en ook mijn eigen thema van hoffelijkheid versus onhoffelijkheid - als je goed kijkt voltrekken ze zich allemaal voor onze ogen, in 'the very conversation' die we hier aan het voeren zijn. Ik heb wel een vaag vermoeden van de vraag die het gesprek verder zou kunnen verdiepen, maar ik ben niet zo snel in staat het al als vraag te formuleren en voor te leggen aan het gezelschap. Bovendien is dit eigenlijk ook geen situatie om een zo diepgravend gesprek te voeren, er moet gegeten worden en lichtvoetig van de hak op de tak gesprongen.

Pas een dag later wordt de vraag mij helder (de impact van een gesprek dringt soms pas later tot mij door). Toen realiseerde ik me dat ik niet goed kon reconstrueren wat Jans positie was geweest, en vroeg hem via de e-mail zijn opvatting nog eens in een paar zinnen uit te leggen. Dat deed hij, waarop de vervolgvraag zich als vanzelf aandiende: welke persoonlijke kwaliteiten heb je nodig om versnippering of 'winner-takes-all'-gedrag te voorkomen? Wat moet je voor persoon zijn om dat voor elkaar te krijgen? Ik mailde hem die vraag terug, enkele dagen later kreeg ik er uitvoerig antwoord op. Dat kwam erop neer dat hij het niet goed wist, hij kon het niet zeggen, maar het draaide in ieder geval om een principe dat hij was tegengekomen in de biografie van Vaclav Havel: 'Leven in waarheid en trouw zijn aan jezelf.' Dat was volgens hem een belangrijk ding om aan vast te houden, in een wereld waar mensen voortdurend profiteren van onbalans, waar altijd 'de brutaalste jongens slapen met de mooiste meisjes'. Want 'alles van waarde is weerloos.' Ik vond het een poëtisch en ontroerend antwoord voor iemand die gepokt en gemazeld is in het harde zakenleven.

Intussen was er nog een interessant vervolg van ons gesprek aan tafel. Want enerzijds versnipperde het en keerde terug naar de gebruikelijke vrolijke onzin, de grappen en grollen waarmee wij onze gezamenlijkheid vierden. Maar anderzijds liet Jan ons nog een interessant YouTube-filmpje zien op zijn iPad ('foei, geen elektronica aan tafel!') dat de verdieping waar ik naar zocht letterlijk in beeld bracht (zoek op internet naar Maria Joao Pires - expecting another Mozart concerto). Het is een opname van Ricardo Chailly, voormalig chef-dirigent van Het Concertgebouw Orkest. Hij vertelt over een lunchconcert waarin de beroemde pianiste een pianoconcert van Mozart zou spelen. Je ziet de opname van het begin van de uitvoering, het orkest zet in en bij de eerste noten grijpt Pires, zittend achter de vleugel, vertwijfeld naar haar hoofd: ze heeft het verkeerde concert ingestudeerd, ze heeft niet de goede muziek bij zich. Ze leunt met haar hand op de vleugel, wendt zich naar Chailly die druk dirigerend op de bok staat en maakt het hem duidelijk. Maar in plaats van af te slaan gaat die gewoon door, kijkt haar lachend en bemoedigend aan en voegt haar van opzij toe: 'Je kunt het, je hebt het vaak genoeg gespeeld!' Pires zit verbleekt naar de toetsen te staren, wachtend op het moment dat de piano moet inzetten. Je ziet haar wanhopen, worstelen om in die paar seconden om te schakelen, het grijpt je naar de keel: gaat ze dat redden voor een volle zaal? Dan is het moment daar, ze brengt haar lange, slanke vingers naar de toetsen en zet zacht en poëtisch in. De tranen schieten mij in de ogen als ik het zie, ik moet me

beheersen en mijn eigen hoofd vasthouden om me niet teveel te laten kennen. Ze speelt met die typische, Mozart-eigen lichtheid en precisie en niemand uit het publiek weet wat voor verbazingwekkende omschakeling zij zojuist heeft volbracht.

Wij waren onder de indruk. Het filmpje was weliswaar een extern element in het gesprek, maar het had de uitwerking van een deus ex machina: alsof het ons een glimp van het octaaf liet zien, een antwoord gaf op alle vragen en thema's die we in het gesprek hadden opgeworpen. Wat voor iemand moet je zijn om te voorkomen dat het concert wordt verbroken, stopgezet? Wat voor persoonlijke kwaliteiten heb je nodig om de beoogde gezamenlijkheid, om schoonheid en harmonie tot stand te brengen? Het heeft met leiderschap te maken, zowel van Chailly als van Pires, met verantwoordelijkheid nemen, met moed en vertrouwen, met vakmanschap en wendbaarheid van geest. Maar ook met leven in waarheid en trouw zijn aan jezelf, de principes die broer Jan formuleerde. En met geloof en hoop en jawel, met liefde. Altijd weer de liefde. Ook in gesprekken, ook bij ons in de familie.

Je kunt het samenvatten in één woord: muzikaliteit.